

“ถกเขมร” : สารคดีที่มีวรรณศิลป์

“Thok-Khmer” : Artistic Non-fiction

กอบกาญจน์ ภิญโญมารค

ปร. ด. (ภาษาไทย), อาจารย์, ภาควิชาภาษาไทย

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

Abstract

Non-fiction is a creative work aimed at providing factual information for readers. It can also entertain readers with writing style. “Thok-Khmer”, a non-fiction by M.R. Kukrit Pramoj, has been exalted for its artistic value. It not only provides facts relating to tourism, but also reveals the author’s outstanding artistic techniques. Through the keen use of analogy and humor, the book consists of thought-provoking and emotion-packed content. Thus, the book not only provides knowledge, but also an insight into a true meaning and value of life.

Keywords: artistic means , non-fiction , “Thok-Khmer”

บทคัดย่อ

สารคดีเป็นงานสร้างสรรค์ที่ผู้เขียนมุ่งนำเสนอความรู้แต่ไม่ละเลยศิลปะการประพันธ์ อันส่งผลให้ผู้อ่านได้รับความบันเทิง “เอกเขมร” ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช จัดเป็นหนังสือเข้าข่ายสารคดีที่มีวรรณศิลป์ เพราะมิใช่สารคดีท่องเที่ยวซึ่งให้ข้อเท็จจริงในเชิงปรนัยเพียงอย่างเดียว แต่เป็นหนังสือที่แสดงฝีมือของผู้แต่ง เนื่องจากมีพลังทางสุนทรียะ สื่อเนื้อหาทางความคิดและอารมณ์อันเข้มข้น ไร้การเพ่งพินิจของผู้อ่านด้วยกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่โดดเด่น โดยเฉพาะการใช้ความเปรียบและการแทรกอารมณ์ขันได้อย่างน่าประทับใจ สารคดีเรื่องนี้จึงไม่เพียงมอบความรู้ แต่ยังมีเสน่ห์ชวนให้ติดตามอ่านอย่างเพลิดเพลิน และทำให้ร่วมรู้สึกนึกคิด ไปจนกระทั่งร่วมกันหาสิ่งที่มีความหมายและคุณค่าสำหรับชีวิตด้วย

คำสำคัญ : “เอกเขมร” สารคดี วรรณศิลป์

เมื่อมีการจำแนกประเภทของวรรณกรรมเป็นบันเทิงคดีและสารคดี มักมีความเข้าใจกันไปว่า สารคดี คือหนังสือที่ให้ความรู้ ส่วนบันเทิงคดีคือหนังสือที่ให้ความบันเทิง การแบ่งประเภทหนังสือออกเป็นสองขั้วเช่นนี้ชวนให้คิดว่า สิ่งที่ผู้อ่านจะได้รับจากสารคดีคือความรู้เท่านั้น ขณะที่เมื่ออ่านบันเทิงคดีก็จะได้รับความเพลิดเพลินเป็นสิ่งที่ตอบแทน แท้จริงแล้วคำจำกัดความดังกล่าวอาจ “จำกัด” ขอบเขตของงานประพันธ์ไว้แคบจนเกินไป เพราะมิใช่ว่าบันเทิงคดีจะให้ความรู้ไม่ได้ และสารคดีจะต้องมุ่งเสนอความรู้เพียงอย่างเดียว

หากผู้อ่านเป็นนักอ่านที่มีประสบการณ์พอสมควรจะพบว่า ในแวดวงวรรณกรรมมีหนังสือหลายเล่มที่ให้ความรู้ แต่ขณะเดียวกันผู้อ่านก็ยังรู้สึกเพลิดเพลินจนแทบวางไม่ลง จึงเกิดคำถามว่าจะจัดหนังสือที่มีคุณสมบัติเช่นนี้ไว้ในกลุ่มใด บางทีนิยามซึ่งเข้าใจกันอย่างแพร่หลายข้างต้นอาจจะยังได้แย้งเพื่อให้เกิดความเข้าใจชัดเจนขึ้นได้

ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (2543 : 291) นักวรรณคดีศึกษาคนสำคัญของไทยให้คำจำกัดความคำว่า สารคดี ครอบคลุมงานสร้างสรรค์ที่ผู้เขียนมุ่งนำเสนอความรู้เป็นสำคัญ แต่ก็ไม่ละเลยศิลปะการประพันธ์ อันจะทำให้ผู้อ่านได้รับความบันเทิงจากการอ่านด้วย ดังนี้

...Non – fiction หมายถึง งานประพันธ์ร้อยแก้วที่ไม่ใช่นวนิยายหรือเรื่องสั้น...ถึงแม้ว่าเนื้อหาจะเป็นความรู้ แต่จะมีกลวิธีของวรรณศิลป์ เช่นผู้เขียนบรรจงเลือกเฟ้นถ้อยคำให้น่าฟังน่าอ่าน

ผู้เขียนมีกลวิธีในการผูกใจผู้อ่าน มีกลวิธีที่จะไม่ทำให้ผู้อ่านหนักสมองมากนัก โดยแทรกอารมณ์ขันบ้าง โดยประชดณิดหน่อย โดยใช้วิธีอุปมาที่เรียกให้เกิดความเอาใจใส่ รวมแล้วผู้เขียน Non – fiction หรือ สารคดีเขียนเป็นงานศิลปะการประพันธ์ถึงแม้ว่าจะเขียนด้วยความรับผิดชอบในความรู้ที่เป็นสารส่งให้ผู้อ่าน แต่ก็จะช่วยให้อ่านด้วยความเพลิดเพลิน ไม่ให้ผู้อ่านต้องอดทนอ่านเพื่อประโยชน์ทางวิชาชีพ...

ตามนิยามข้างต้น เอกเขมร หนึ่งในผลงานประพันธ์ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช แต่งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2496 จัดเป็นหนังสือเข้าข่ายสารคดีที่มีวรรณศิลป์และมีชีวิตมากกว่าครึ่งศตวรรษแล้ว กล่าวคือผู้เขียนมุ่งให้ความรู้เรื่องเมืองเขมรในโอกาสที่ได้เดินทางไปเยือน และเจตนาจะสื่อความรู้สึกนึกคิดต่อสิ่งที่ตนได้พบเห็น โดยเรียบเรียงขึ้นจากข้อเท็จจริง ประกอบกับอารมณ์ความรู้สึกและทัศนะที่ลึกซึ้งแหลมคม ประสานฝีมือทางการประพันธ์อันหมายถึงกลวิธีและลีลาในการแต่ง รวมทั้งการเลือกรูปแบบ เพื่อนำเสนอวิธีคิดตลอดจนความเข้าใจต่อสิ่งที่เขียน เห็นได้ว่าประสบการณ์ตรง พื้นความรู้ และการค้นคว้าข้อมูลอย่างลึกซึ้ง เป็นปัจจัยของการสื่อความได้อย่างมีรสชาติและเป็นเหตุเป็นผล สารคดีเรื่องนี้จึงไม่เพียงให้ความรู้ แต่ยังมีเสน่ห์ชวนให้ติดตามอ่านอย่างเพลิดเพลินด้วย

ผู้เขียนแบ่งการนำเสนอสารคดีเรื่อง **ถกเขมร** ออกเป็นตอน ๆ รวม 10 ตอน เชื่อมร้อยเข้าด้วยกันอย่างมีเอกภาพ เริ่มต้นที่การเล่าว่า เพราะรู้สึก “อยากจะหนีไปจากที่ที่เคยอยู่ จากกิจการที่จำเจ และหน้าคน ตลอดจนสถานที่ที่เคยเห็นและต้องเห็นซ้ำซากวันแล้ววันอีก...” (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2547 : 7) จากนั้นผู้เขียนพร้อมเพื่อนนักหนังสือพิมพ์ 3 คน คือ อบ ไชยวสุ ประยูร จรรยาวัช และ ประหยัด ศ. นาเคนาพ จึงเดินทางเพื่อขอเข้าประเทศกัมพูชา แต่ก็ใช้เวลาจนต้อง “อาศัยขันติธรรม” ไม่น้อย ความรวดเร็วกลับอยู่ที่ “เครื่องมือบันทึกของการเดินทาง” คือเครื่องบิน แต่การเดินทางโดยเครื่องบินก็ต่างกับการเดินทางด้วยพาหนะชนิดอื่น เพราะผู้โดยสารดูเหมือนต่างเร่งรีบและหมกมุ่นในกิจธุระของตนจนไม่ไยดีที่จะผูกมิตรกับเพื่อนร่วมทาง

เมื่อถึงเสียมเรียบ ผู้เขียนและเพื่อนไปเที่ยวชม นครวัด ซึ่งถือเป็นตัวแทนของโบราณสถานอันสร้างขึ้นด้วยอำนาจผู้ปกครองที่หลงคิดในมายา เมื่อไปชม นครธม ก็พบว่า เป็นตัวแทนของความเป็นลึกลับทางศาสนาและปรัชญาพุทธที่มีรากแข็งแรง โดยมี “หัวใจอยู่ที่ความจริง” นับเป็นศิลปะในผืนแผ่นดินเดียวกัน แต่สะท้อนวิธีคิดต่างกันสุดขั้ว นอกจากนี้ผู้เขียนยังเล่าถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเขมรโบราณผ่านการค้นคว้าจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ผนวกกับการวิพากษ์สังคมและวิจารณ์สถานการณ์ทางการเมือง ตั้งแต่ครั้งอดีตที่เขมรเคยรุ่งโรจน์จนกระทั่งล่มสลาย เชื่อมโยงสู่ยุคที่แม้จะต้องเผชิญหน้าทั้งกับฝรั่งเศสและเขมรอิสระ ซึ่งเป็นปัญหา “หนักอก” ของรัฐบาล แต่ก็

บ่งชี้ให้เห็นการกำลังก้าวไปข้างหน้าโดยมีประเทศไทยเป็นต้นแบบ ในตอนท้ายผู้เขียนเล่าถึงการเดินทางอย่าง “ทรมานบันทึง” จากเสียมเรียบไปกรุงพนมเปญ เมืองหลวงของประเทศกัมพูชาอันเป็นจุดหมายสุดท้าย ก่อนเดินทางกลับประเทศไทยด้วยความอาลัย

กลวิธีสำคัญในการแต่งสารคดีเรื่องนี้ เพื่อให้ผู้อ่านร่วมคิดร่วมรู้สึก และสร้างพลังให้การสื่อสาร คือการใช้ **ความเปรียบ** อันประกอบขึ้นด้วยการเลือกเฟ้นถ้อยคำในบทพรรณนาสิ่งที่เห็นและรู้สึก จนภาพหรืออารมณ์ความรู้สึกนั้นปรากฏชัดเจนในห้วงนึกของผู้อ่าน ดังตอนที่ไปเยือน **นครวัด**¹ ผู้เขียนให้ความรู้ที่นครแห่งนี้สร้างขึ้นเนื่องจากตั้งใจจะให้เป็นที่ประทับของพระสุเมรุ ซึ่งถือเป็นหลักโลก ด้วยเหตุผลให้เป็นที่ประดิษฐานพระบรมศพของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 หลังจากเสด็จสวรรคต และให้ประชาชนเคารพบูชาในฐานะเทวสถานแห่งองค์พระวิษณุ ตามลัทธิการปกครองระบอบเทวราชาของขอม ซึ่งถือว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นท้าว

การสร้างปราสาทหินเพื่อจุดประสงค์เพียงบรรจุพระบรมศพนี้ ต้องเกณฑ์คนมาเป็นจำนวนมากและใช้ระยะเวลายาวนานตลอดรัชกาล ที่สำคัญคือหินที่ใช้สร้างปราสาทต้องสกัดจากภูเขา และชักลากมาไกลจากบริเวณนั้นถึง 50 กิโลเมตร นอกจากความมหิพารของปราสาทที่ “สูงเยี่ยมเทียมเมฆ” แล้ว ก้อนหินใหญ่ที่นำมาประกอบขึ้น

¹ พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 โปรดฯ ให้สร้างขึ้นในระหว่างปี พ.ศ. 1656-1688 (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2545 : 131)

เป็นปราสาทยังได้รับการแกะสลักด้วยฝีมือช่างชั้นสูงอย่างวิจิตรพิสดารด้วย ณ “มุมมืดแห่งหนึ่งบนปราสาทชั้นสอง ห่างไกลจากทางเดินไปตามปกติ” ผู้เขียนพรรณนาภาพที่ได้เห็นว่า

ที่นั่นภายใต้เงามืดสลัว และภายในซอกมุมปราสาทที่น้อยคนจะได้สังเกตเห็น มีภาพและลวดลายสลักอย่างประณีต ด้วยฝีมือและอารมณ์ของศิลปินชั้นเยี่ยมยอด ลายกนกแต่ละอันนั้นอ่อนสลวยและแบบบาง ปานประคองหักออกมาได้ด้วยมือ และนางอัปสรแต่ละคนนั้นแบบบางราวจะปลิว เหมือนกับสลักไว้ด้วยวัตถุที่มิใช่ศิลา แต่เบาและใสสะอาด นางอัปสรทุกคนซ่อนยิ้มไว้ในใบหน้า ซึ่งมิใช่ยิ้มอันเต็มไปด้วยกิเลสตัณหาของมนุษย์ แต่เป็นรอยยิ้มอันเกิดจากความสุขของสวรรค์ ยิ้มที่สะอาดและแจ่มใสเหมือนเมฆยามอรุณ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2547 : 51,53)

เราคงสัมผัสถึงฝีมือและอารมณ์ของศิลปินชั้นเยี่ยมยอด ซึ่งเปลี่ยนผนังศิลาที่แข็งกระด้างให้มีชีวิตและสื่ออารมณ์ความรู้สึกอย่างหมดจดนี้ไม่ได้ หากผู้ที่มีโอกาสเห็นและหยิบยกมานำเสนอไม่มีฝีมือทางการประพันธ์ ภาพที่ผู้เขียนพรรณนาโดยใช้ความเปรียบและความขัดกันนี้ ก่อให้เกิดจินตภาพราวกับได้เห็นนางอัปสรรูปทรงอรชรอ่อนแอ้นมาปรากฏอยู่ตรงหน้า โดยเฉพาะการพรรณนาถึงรอยยิ้มของนางอัปสรซึ่งซ่อนไว้ใน

ใบหน้า แสดงความอímเอิบที่ฉายมาจากความสุขภายใน ผู้เขียนเลือกใช้ “เมฆ” ในยามเช้าที่บางเบาและกระจ่างปราศจากมลทิน รับแสงจากพระอาทิตย์แรกขึ้นอันเป็นสัญลักษณ์ของปัญญา มาเปรียบกับรอยยิ้มที่ “สะอาด” ปราศจากกิเลส และ “แจ่มใส” ด้วยความสุขแห่งสวรรค์ของเหล่านางอัปสร อุปมาโวหารที่เปรียบรอยยิ้มกับ “เมฆยามอรุณ” พร้อมกับปฏิเสธว่า “มิใช่รอยยิ้มอันเต็มไปด้วยกิเลสตัณหาของมนุษย์” ชวนให้เทียบความสุขอันเกิดจากจิตที่ละเอียดประณีต กับความดีนรนาไขว่คว้าหาสุขที่ปรนเปรอกิเลสของคนทั่วไป

ความงดงามอันวิจิตรของภาพสลักซึ่งซ่อนอยู่ในมุมมืดนี้ บ่งชี้ความเป็น “ศิลปินที่แท้จริง” ของผู้สร้าง ซึ่งคงต้องเรียกว่า “ศิลปินนิรนาม” เนื่องจากไม่ปรากฏชื่อ ผู้เขียนชวนให้เราชื่นชมและร่วมรู้สึกถึงความยิ่งใหญ่ นั้น ด้วยการเชื่อมโยงการสร้างศิลปะกับลมหายใจว่า ศิลปินนิรนามผู้นี้สร้างงานศิลปะเหมือนการหายใจไปตามปกติ มิใช่การโอ้อวดแบบ “เบ่งหน้าอกสุดลมเข้าปอดให้ใครเห็น” ดังคำบรรยายว่า

...จะเป็นในมุมสว่างหรือมุมมืดของปราสาทก็เท่ากัน เพราะมีหินแผ่นใหญ่ ๆ พร้อมทั้งจะสอดใส่วิญญานและระบายอารมณ์ลงไป ใครจะเห็นผลงานที่เสร็จแล้วนั้นหรือไม่ก็ช่างใคร เพราะศิลปะสำหรับแก่นนั้นเหมือนกับลมหายใจ ได้หายใจตามสบายก็พอแล้ว ไม่จำเป็นต้องไปเบ่งหน้าอกสุดลมเข้าปอดให้ใครเห็น แต่ลมหายใจศิลปินและวิญญานศิลปิน

ของแกได้สอดใส่ลงไปบนหินเมื่อพันปีมาแล้ว ทำให้หินในมุมมืดแห่งปราสาทนั้นมีชีวิตและมีวิญญาณคงทนอยู่ได้มาตลอดทั้งพันปี ทั้งที่มือที่ได้บรรจุแกะสลักนั้นได้สาบสูญไปนานแล้ว (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2547 : 53)

ข้อความข้างต้นแสดงทัศนะว่า ความงามจะสร้างสรรค์ขึ้นได้ด้วยจิตวิญญาณของศิลปิน มิใช่เพื่ออวดโอ้ให้ใครเห็น หรือเพื่อแสดงคุณค่าเฉพาะกาลสมัยโดยปราศจากความละเอียดประณีตของจิตใจอันทำทลายกาลเวลา เมื่อเอ่ยถึง “ลมหายใจศิลปินและวิญญาณศิลปิน” ผู้เขียนสามารถกระตุ้นให้ครุ่นคิดว่า ศิลปะเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตและมีค่าเสมอชีวิต บทบาทหน้าที่ของศิลปินคือการสร้างสรรค์งานอย่างสุดฝีมือ สุดหัวใจและจิตวิญญาณ

เนื้อหาทางอารมณ์อันเข้มข้นเมื่อได้ไปเที่ยวชมนครวัดในสารคดีเรื่องนี้ ยังเชื่อมโยงไปยังประสบการณ์ร่วมที่ทำให้ปัญญาแก่ผู้รับ ในอีกแง่มุมหนึ่ง ความยิ่งใหญ่ที่น่าอัศจรรย์ใจของสิ่งก่อสร้างอันมหิมาที่สำเร็จด้วยแรงงานคนจำนวนมหาศาลก็ก่อให้เกิดความสลดหดหู่ เมื่อนึกไปว่าผู้คนถูกบีบคั้นด้วยระบอบการปกครองที่เข้มงวด ผลงานนั้นจึงเป็นอนุสรณ์ให้ระลึกถึงการใช้อำนาจของผู้ปกครองอย่างไม่เป็นธรรม ผู้เขียนพรรณนาว่า

...สิ่งเดียวที่ก่อกำเนิดและเร่งรัดการก่อสร้างนี้ไปจนสำเร็จเป็นรูปร่างขึ้นมาได้ก็คือ อำนาจ อำนาจ

ที่เห็นแก่ตัวและเกลียดฝัน เห็นตัวเองเป็นเทวราชผู้ครองโลก อำนาจที่กดขี่บังคับและทารุณแก่มนุษย์อื่น ๆ โดยมีได้เห็นราคาและมีได้เห็นว่าเป็นมนุษย์ด้วยกัน ถ้าหากว่าเหงื่อและน้ำตา ตลอดจนชีวิตของมนุษย์ที่ถูกเกณฑ์เอามาสร้างนครวัดนี้ สามารถจะตัดดวงเอาไว้ได้ เหงื่อ น้ำตา และชีวิตนั้นก็คงจะท่วมท้นคูที่ล้อมรอบนครวัดนั้นอยู่ เสียงลมที่พัดเข้ามาทางช่องทวารศิลาและแล่นไปตามระเบียงมืด ดังเหมือนเสียงสะท้อนของเสียงโหยหวนด้วยความเจ็บปวดเมื่อพันปีมาแล้ว และเสียงค้ำคาวกระพือปีกและเสียงค้ำคาวร้อง ฟังดูเหมือนเสียงคนกระซิบกระซาบปรับทุกข์กันด้วยความเหนื่อยอ่อนและเมื่อยล้า (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2547 : 55)

แม้สิ่งก่อสร้างนี้จะบ่งชี้ถึงศักยภาพในการสร้างสรรค์และความเพียรพยายามของมนุษย์ที่สามารถเนรมิตเขาพระสุเมรุตามปรัมปราคติให้เกิดขึ้นจริงบนพื้นโลก แต่ตามทัศนะของผู้เขียนผลสำเร็จที่ได้กลับไม่ควรค่าแก่การยกย่องชื่นชม เพราะเบื้องหลังความยิ่งใหญ่ นั้น คือความทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัสทั้งกายและใจของทาสแรงงาน ซึ่งถูกบังคับกดขี่อย่างทารุณ ผู้เขียนใช้ความเปรียบแสดงให้เห็นถึงความเหน็ดเหนื่อยทางกายที่กลั่นออกมาเป็นหยาดเหงื่อ ความรวดเร็วทางใจที่หลังรินออกมาเป็นหยดน้ำตา และชีวิตที่สูญสิ้น

ไปอย่างไรค่าของไพร่พลผู้ถูกเกณฑ์มาสร้างนครวัด ว่ามีจำนวนมหาศาลเกินประมาณ เพราะหากสามารถตัดวงไว้ แม้แต่คูขนาดใหญ่รอบนครวัดที่กว้าง “เท่ากับแม่น้ำสายหนึ่ง” ก็คงจะไม่สามารถรองรับไว้ได้

เสียงหวีดหวิวของลมที่พัดเข้ามาทางช่องประตู กรัดความรู้สึกของผู้เขียนจนนำไปเปรียบกับความเจ็บปวดเกินทนทานของเหล่าแรงงานที่ถูกทารุณ หากความสว่างคือความหวัง “ความมืด” ของระเบียบที่ทอดยาวโอบล้อมรอบปราสาทก็น่าจะเป็นสัญลักษณ์แทนความสิ้นหวังและความทุกข์ที่ดูราวกับไม่มีที่สิ้นสุด “ลม” เป็นอากาศธาตุอันว่างเปล่า พัดผ่านมาและผ่านไปเช่นไร เสียงร้องโหยหวนด้วยความเจ็บปวดของคนเหล่านี้ก็ไม่สามารถเรียกร้องความเห็นใจได้เช่นนั้น สิ่งทีพอจะระบายความทุกข์ได้เป็นเพียงการกระซิบกระซาบกันระหว่างเพื่อนร่วมชะตากรรม ผู้เขียนเปรียบเสียงค้ำคาวกระพือปีกในยามราตรี ซึ่งแทบไม่ได้ยิน และเสียงร้องของค้ำคาวที่แหลมเล็ก เช่นเดียวกับการกระซิบเพื่อปรับทุกข์ที่ต้องทำอย่างปกปิดและแผ่วเบา คงปฏิเสธไม่ได้ว่าถ้อยคำที่ผู้เขียนบรรจงเลือกเฟ้นมาใช้ในตอนนี้มีพลังกระทบอารมณ์ก่อให้เกิดความสะเทือนใจและรู้สึกเห็นอกเห็นใจในชะตากรรมของเพื่อนมนุษย์ ที่มีชีวิตอยู่ในอดีตเมื่อพันกว่าปีล่วงมาแล้วอย่างเดียวกับผู้เขียน

ปราสาทหินนครวัดตามที่คุณเขียนตั้งใจชี้ให้เห็น จึงเป็นสิ่งก่อสร้างซึ่งประจักษ์ข้อบกพร่องของผู้ปกครองที่มีวามในอำนาจ ลุ่มหลงในตัวเอง และใช้อำนาจนั้นบั่นทอนคุณค่าความเป็นมนุษย์ ที่สำคัญคือมองข้ามความจริงว่า มนุษย์เป็นเพียงสิ่งมีชีวิตเล็ก ๆ ที่ตกอยู่ใต้กฎอนิจจัง อันเป็นกฎ

ธรรมชาติข้อหนึ่งซึ่งมีอำนาจยิ่งใหญ่เหนือสรรพสิ่งเสมอภาคกันทุกคน ดังความที่ผู้เขียนบรรยายความรู้สึกว่า

เราแหงนดูขึ้นไปเบื้องบน
เห็นแต่ยอดปราสาทเสียดกันขึ้นไป
บนฟ้า เหมือนกับว่าจะแข่งกันว่า
ยอดใดจะแทงทะลุเมฆเบื้องบนได้
ก่อน เราซึ่งเป็นมนุษย์ตัวเล็ก ๆ ใน
ปัจจุบันสมัย ก็ได้แต่ถอนใจใหญ่
รู้สึกขมลูกเมื่อกคิดว่าสิ่งมหัศจรรย์
ทั้งหมดที่เราเห็นอยู่ ณ บัดนี้ ได้
สร้างขึ้นเพื่อความยิ่งใหญ่ของ
มนุษย์คนเดียวที่ได้เกิด แก่ เจ็บ ตาย
ไปแล้ว เช่นเดียวกับที่เราได้เป็นมา
และจะต้องเป็นไป (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์
ปราโมช, 2547 : 55)

ภาพของปราสาทหินนครวัดในความรู้สึกของผู้เขียนจึงเป็นได้แค่เพียง “ผู้ทรงอำนาจยิ่งใหญ่ที่มีใบหน้าเหี้ยมเกรียมด้วยอารมณ์ที่ขุ่นมัว” (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2547 : 61) เท่านั้น ครอบเพื่อนคนหนึ่งของผู้เขียนกล่าวอย่างฉะฉานปนสังเวชเมื่อได้เห็นพระรูปพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพนมเปญว่า เป็นพระรูปที่สื่อความขัดกันระหว่างมนุษย์และอำนาจอันยิ่งใหญ่ “ไม่น่าเลย รูปร่างหน้าตาแก่ก็อ้วน ๆ หัว ๆ ขนาดผม อายุอานามก็กราว ๆ ผม ไม่น่าจะไปเกณฑ์คนมาสร้างปราสาทให้มากเรื่องถึงเพียงนั้นเลย ! ” คำปรารภของผู้ร่วมเดินทางในสารคดีดังกล่าวชวนให้คิดว่า “อำนาจ” ซึ่งตกอยู่ในมือผู้ปกครองที่ไร้คุณธรรม แม้จะเป็น

เพียงมนุษย์หาใช่เทพเจ้า แต่อ่านนั้นก็เป็นโทษ และสร้างหายนะให้เกิดแก่เพื่อนมนุษย์จำนวน มหาศาลได้ไม่ยากหากไม่เห็นค่าของมนุษย์

ผู้เขียนนำผู้อ่านให้ย้อนมองกลับมาที่บ้านเมืองของเรา ซึ่งรับเอาลัทธิเทวราชแบบขอมมาใช้ แต่ได้เลือกปรับปรนให้เหมาะสมกับความเชื่อ และจิตใจของคนไทย พระเมรุของไทยจึงสร้างด้วยไม้ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณของบูรพกษัตริย์ที่ไม่ได้กะเกณฑ์ราษฎรให้ต้องทุกข์ทรมาน ทำให้ประจักษ์ถึงความยิ่งใหญ่ของอารยธรรมไทยและความลึกซึ้งทางภูมิปัญญาของผู้ปกครองไทย ตลอดจนรากพุทธศาสนาที่ยังลึกและแข็งแกร่งพอที่จะมีอิทธิพลต่อวิถีคิด โดยเฉพาะเรื่องการ “รู้จักอนิจจัง” เห็นว่าคนเราเกิดมาแล้วก็ต้องตาย ซากศพนั้นก็เป็นที่จะต้องเปื่อยเน่าเป็นปฏิภูมิมิใช่ของที่จะเอาไปตั้งประดับประดาไว้ถาวร... ผิดกับขอมซึ่งเอนเอียงไปทางพราหมณ์และเห็นศพเป็นพระเจ้า เป็นของสำคัญไปจนได้...” (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2547 : 47-48)

ความรู้สึกเมื่อผู้เขียนไปเยือนนครธม ซึ่งพระเจ้าชัยวรมันที่ 7² โปรดฯ ให้สร้างขึ้นสำหรับเป็นพระนครหลวง แตกต่างโดยสิ้นเชิงกับเมื่อไปเยือนนครวัด ซึ่งสร้างขึ้นสำหรับเป็นสุสานเก็บพระบรมศพ นครธมตามทัศนะของผู้เขียนเป็นนครที่มีชีวิตชีวา ดังพรรณนาว่า

...ขณะผู้เที่ยวชมเดินไปตาม
วัดวาอารามและเทวสถาน ตลอดจน

ปราสาทราชวังในนครธมนั้น จะรู้สึกคล้าย ๆ กับว่าผู้ที่สร้างนครธมและเคยอยู่ที่นครธมนั้น เพิ่งจะปลีกตัวหลบไปเสียก่อนที่นักเที่ยวผู้นั้นจะมาถึงนั่นเอง ฝึเท้าคนเดินดูเหมือนจะยังก้องอยู่ในระเบียบหินของเทวสถาน ผู้คนที่ปลิวขึ้นด้วยแรงเท้าของทหารที่เดินสวนสนามผ่านหน้าพลับพลาสูงแห่งพระราชวังดูเหมือนจะยังลอยอยู่ในอากาศ และเสียงหัวร่อต่อกระซิกของนางใน ดูเหมือนจะยังติดอยู่ใต้ต้นไม้และรอบ ๆ สระใหญ่ในวังอันเป็นที่สงวน และผู้ที่เดินเที่ยวชม นั้นบางทีก็เคลิ้มไปว่า ถ้าหากว่าตนเดินเลี้ยวมุมปราสาทเบื้องหน้านั้นเข้าไป ตนก็อาจได้พบขบวนครุฑโบราณยืนอยู่ทั้งกลุ่ม (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2547 : 63)

คำบรรยายของผู้เขียนนี้ทำให้เรามองเห็นภาพ ได้ยินเสียง และอดจินตนาการตามไปด้วยไม่ได้ นครธมในประสบการณ์ของผู้เขียนจึงมีบรรยากาศของชีวิตชีวา มีความคึกคักและสดชื่น ต่างกับความวังเวง ทึบทะมึน และชวนให้รู้สึกสลดหดหู่ของนครวัดอย่างตรงกันข้าม

สิ่งก่อสร้างสำคัญในนครธมคือ ปราสาทบายน ศาสนสถานทางพุทธศาสนานิกายมหายาน ซึ่งเป็นศูนย์กลางหรือหัวใจของเมือง ผู้เขียนกล่าวว่า “ผู้ที่ได้เห็นบายนเป็นครั้งแรกจะต้องหยุดชะงักครู่หนึ่งด้วยความสะเทือนใจแทบทุกคนไป” (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2547 : 68)

² ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1724 - 1744 (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2545 : 131)

“ความสะเทือนใจ” ที่เกิดขึ้น ไม่น่าจะเป็นเพียงเพราะความงดงามของสถาปัตยกรรมเท่านั้น แต่อยู่ที่แรงบันดาลใจและจุดประสงค์ในการสร้างสรรค์ศิลปะที่มุ่งยกระดับจิตใจมนุษย์ให้สูงขึ้น ซึ่งผู้เขียนกล่าวว่า

“บายน” นั้นสร้างสรรค์ขึ้นด้วยมือที่เต็มไปด้วยความรักและศรัทธา เป็นการแสดงออกของสัญชาตญาณของมนุษย์ที่จะยกตัวขึ้นสูงทางจิตใจ “บายน” เป็นสัญลักษณ์หนึ่งของมนุษยชาติ เป็นเครื่องหมายแสดงไปทั่วทุกปาวสานว่ามนุษย์นั้นแตกต่างจากสัตว์เดียรัจฉาน มีความหวัง ความปรารถนาที่สูงเกินกว่าความต้องการทางกาย และมีวิญญาณอันเปรียบเหมือนดวงประทีปซึ่งส่องแสงรุ่งโรจน์อยู่มีระดับ... (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2547 : 68)

กล่าวได้ว่า “ความหวัง ความปรารถนาที่สูงเกินกว่าความต้องการทางกาย” ซึ่งแยกมนุษย์ออกจากสัตว์เดียรัจฉาน น่าจะเป็นความหวังที่จะค้นพบคุณค่าอันแท้จริงของชีวิต และความปรารถนาที่จะพัฒนาจิตใจจนสามารถล่วงพ้นจากบ่วงกิเลสตามแนวทางของพุทธศาสนา โดยมีความตั้งมั่นอยู่ในวิญญาณ ซึ่งยังคง “ส่องแสงรุ่งโรจน์มีระดับ” สืบต่อเจตนาข้ามภพชาติเพื่อเรียนรู้และสร้างคุณภาพของชีวิตด้วยปัญญาแม้ร่างกายจะแตกดับไปแล้ว ความหวังและความปรารถนาก็จะเชิดชูความเป็นมนุษย์ที่ไม่ยอมพ่ายแพ้ต่ออุปสรรค

แม้ว่าอุปสรรคนั้นจะเป็นความไม่เที่ยงของชีวิตก็ตาม

คำบรรยายถึงใบหน้าของพระโลเกศวรโพธิสัตว์บนยอดปราสาทประสาธน์กลมกลืนกับคุณค่าของนครในแก่นแท้ว่า

ไม่ว่าจะเหลียวแลไปทางไหนก็พบแต่หน้าทำด้วยศิลาขนาดใหญ่เท่าตึก ทุกใบหน้ามีรอยยิ้มอย่างสงบและเข้าใจ เหมือนกับว่าหน้าศิลาเหล่านั้นจะยิ้มเพราะเห็นเราที่เป็นมนุษย์ตัวเล็ก ๆ มาเดินอยู่ และยิ้มเพราะรู้ถึงกิเลสตัณหา ตลอดจนความผิดพลาดของเราต่าง ๆ โดยสิ้นเชิง แต่ใบหน้าก็แสดงความเข้าใจในกิเลสตัณหาความผิดพลาดต่าง ๆ นั้นด้วยแต่ขณะเดียวกัน ก็เห็นว่าความชั่วและความผิดของเรา ซึ่งเป็นมนุษย์ตัวเล็ก ๆ นั้นไม่สำคัญ ไม่มีผลแต่อย่างใดเลย เพราะจักรวาลนอกพิภพออกไปนั้นใหญ่หลวงนัก มีแต่พรหมอาศัยอยู่ ความชั่วและความผิดของมนุษย์เรานั้นไม่สามารถจะไปบันดาลอย่างไรให้เกิดขึ้นได้ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2547 : 69)

ความนัยในรอยยิ้มของพระโพธิสัตว์ดังความที่ผู้เขียนพรรณนาข้างต้น ชวนให้รู้สึกสงบเย็นและเหมือนถูกโอบล้อมด้วยความเมตตาอันอ่อนโยน แต่ขณะเดียวกันด้านมืดของมนุษย์ที่ผู้เขียนยอมรับก็มีใช้สิ่งใหญ่โตจนเกินรับ อย่างไรก็ตาม

ตาม แม้ผลกระทบต่อพรหมโลกไม่ปรากฏ แต่ผลกระทบต่อนุชย์ด้วยกันก็ใหญ่หลวงดังกรณีของนครวัด หากคิดต่อเนื่องตามความรู้ไครภูมิของผู้อ่าน มนุษย์ก็มีศักยภาพที่จะแก้ไขความผิดพลาดและพัฒนาชีวิตด้วยปัญญาจนอาจบรรลุถึงพรหมโลกได้ในที่สุด แม้กระนั้นสวรรค์ชั้นพรหมก็ยังไม่ใช่จุดหมายของชีวิต

ด้วยเหตุนี้ แม้กล่าวถึงสิ่งก่อสร้างในยุครุ่งเรือง ทั้งที่นครวัดและนครธม แต่ผู้เขียนก็ไม่ลืมที่จะชี้ให้เราเห็นถึงความล่มสลายของอาณาจักรขอมโบราณอันยิ่งใหญ่ ซึ่งพินาศเพราะข้อบกพร่องของมนุษย์ผู้หลงระเหิรและโลภในอำนาจ กษัตริย์ทุกพระองค์ “...พยายามจะแผ่อำนาจ พยายามจะสร้างพระบารมี ถึงคนทั้งประเทศจะยกย่องแล้วว่าเป็นเทวราช แต่ทุกพระองค์ก็ยังเป็นมนุษย์ ยังอยากจะ ‘เบ่ง’ พระองค์ออกไปอีก ในที่สุดก็เข้าหลักอนิจจัง ถึงเบ่งพระองค์ออกไปสักเพียงใด ก็ต้องมีที่สิ้นสุดลงวันหนึ่ง” (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2547 : 76)

นอกจากข้อบกพร่องของผู้ปกครองแล้ว ในตอนหนึ่งผู้เขียนได้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลและเลือกแปลบันทึกของ “เจียวต้าก้วน” ชาวจีนผู้มาเยือนนครธมร่วมกับคณะทูตจีน เพื่อให้ความรู้จากหลักฐานที่น่าเชื่อถือ และใช้ประกอบความคิดเชื่อมโยงกับสภาพสังคมเขมรในเนื้อความต่อไป

บันทึกของเจียวต้าก้วนระบุว่า ขอมส่งขบวนนักกบินปลา ซึ่ง “มีสีเขียวแกมฟ้าสดเป็นเงางาม” เป็นสินค้าออก เพื่อแลกเปลี่ยนกับสินค้าจากเมืองจีน เจียวต้าก้วนอธิบายว่า “นักกบินปลานั้น ถึงแม้จะมีสีสดงดงามนักก็จริง แต่ทว่าเมื่อทำรังแล้วก็เอาปลา มารองรัง เมื่อปลานั้นเน่าก็ส่งกลิ่นเหม็นตลบไปไกล”

(ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2547 : 96) ผู้เขียนได้นำข้อมูลนี้มาเปรียบเทียบกับความเจริญรุ่งเรืองของขอมโบราณ ซึ่งมีรากฐานรองรับคือ ความฟอนเฟะของคนในสังคมซึ่งนำอาณาจักรไปสู่จุดเสื่อมและล่มสลายว่า “เมื่อเปรียบความเน่าเหม็นของรังนกกบินปลาที่งดงาม กับความเน่าเหม็นเหลวแหลกของสังคมขอมโบราณก็ดูจะใกล้เคียงกันอยู่มาก” การตั้งมั่นของสังคมจึงขึ้นกับคุณภาพทางวัฒนธรรมเป็นสำคัญ เพราะเมื่อคนส่วนใหญ่ตกอยู่ใต้อำนาจอวิชชา มีแต่ความมืดบอดต่อแก่นแท้แห่งสังขารแล้ว สังคมก็ย่อมมีแต่ความวิปริต สับสนวุ่นวาย และพลอยพาให้ “เหม็นโง่” กันไปทั้งหมด

นอกจากการศึกษาบันทึกของเจียวต้าก้วนดังกล่าวแล้ว การพินิจวัฒนธรรมการแต่งกายของชาวเขมรก็เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ผู้เขียนเชื่อมโยงไปถึงความในใจของคนในชาติ กล่าวคือชาวเขมรนิยมแต่งกายสีดำกันทั่วทั้งเมือง แม้ “ในยามที่มีงานนักขัตฤกษ์ออกหน้าออกตา ก็เห็นคนแต่งสีดำทั้งชุด แลดูมืดไปหมด” ซึ่งผู้เขียนตั้งข้อสังเกตว่า “ชาติใดที่มีใจรื่นเริงเป็นสุขก็คงจะเลือกสีสวยสดต่าง ๆ เป็นเครื่องประดับกาย แต่ถ้าหากนิยมสีดำกันทั่วไป บางทีคนทั้งปวงนั้นคงจะมีเหตุที่ทำให้ใจเป็นทุกข์เศร้าหมองอยู่เป็นนิตย์” (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2547 : 105) การนิยมโทนสีระยอย่าง “นางชี” โดยไม่อึงข้างขบต่อความงามอันผิดปกติวิสัยของผู้หญิงก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่ผู้เขียนเห็นว่า เกี่ยวข้องกับ “สภาพของจิตใจที่เศร้าหมองมานานจนหมดอาลัยตายอยาก...อาการเช่นนี้ ถ้าดูแลแต่ผิว ๆ ก็อาจจะรู้สึกอัศจรรย์ใจ แต่ถ้าคำนึงถึง

ประวัติเมืองเขมรในยุคหลังนครธมมาแล้ว³ ก็พอจะเข้าใจได้ว่า เพราะเหตุใดคนเขมรจึงเฝ้ายหน้าเสรำหมองไปทั้งเมืองจนกลายเป็นประเพณี” (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2547 :105-106)

เมื่อพิจารณาข้อความอีกแห่งหนึ่ง ผู้อ่านก็อดรู้สึกไม่ได้ว่าผู้เขียนกำลังวิจารณ์สังคมเขมร ตอนที่พรรณนาภาพทิวทัศน์ระหว่างทางไปกรุงพนมเปญ ว่า

...ภาพท้องไร่ท้องนาป่าละเมาะที่เราได้เห็นนั้น ก็มีผิดแผกไปจากทิวทัศน์ในเมืองไทย จะผิดกันก็แต่แววควาย ผู้คนที่แลเห็นเดินอยู่นั้นดูเหมือนจะเดินช้ากว่า น้ำที่ไหลรินอยู่ตามแม่น้ำลำคลองก็ดูเหมือนจะไหลช้ากว่า และลมที่พัดผ่านท้องทุ่งมานั้นก็ดูเหมือนจะพัดช้ากว่า และค่อย ๆ กระทบต้นอ้อต้นแขมข้างทุ่งนาเบา ๆ และช้า ๆ อย่างเกรงใจ ภูมิประเทศเหล่านี้มองปราดเดียวด้วยสายตา ก็ต้องนึกว่าเหมือนเมืองไทย แต่ถ้าดูให้นาน ๆ ใช้ความพินิจพิจารณาพอสมควร ก็ต้องบอกกับตัวเองว่า “ไม่ใช่” (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2547 : 127)

การพรรณนาประกอบการใช้โวหารบุคคลข้างต้นนี้มีแรงกระตุ้นให้ครุ่นคิด กล่าวคือ คูผิวเผินเหมือนผู้เขียนจะเปรียบเทียบเพื่อแสดงให้ผู้อ่านเห็นวิถีชีวิตที่เรียบง่ายไม่เร่งรีบของชาวเขมร แต่บรรยายภาพที่เหงาหงอยซึมเซื่องและคำสำคัญคือ “ความช้า” นั้น น่าจะมีนัยบ่งชี้ถึงความเสรำหมองที่ตกค้างมา พร้อมฉายให้เห็นว่า ความไร้ศักดิ์ศรีและขาดเสรีภาพมีอำนาจบั่นทอนความกระตือรือร้น ความสดชื่นรื่นเริง และความมีชีวิตชีวาของคนเขมรไปเสียสิ้น

อย่างไรก็ตาม แม้ผู้เขียนจะแสดงให้เห็นความอ่อนล้าของประเทศเขมรและสภาพจิตใจของผู้คนที่ชวนให้รู้สึกหดหู่ แต่ก็ยังได้เล่าถึงการฟื้นฟูบ้านเมือง ซึ่งเริ่มก้าวไปข้างหน้าอย่างช้า ๆ โดยมีประเทศไทยเป็นต้นแบบ ผู้เขียนอธิบายว่า “เพราะเหตุที่เราเป็นคนที่ไม่มีปัญหาอย่างที่บ้านเราไม่มี เขาพบเราช้า เขาก็ปรับทุกข์ให้ฟัง และเพราะเหตุที่เราเป็นคนไม่มีปัญหาของเขา เขาก็นับถือเราเป็นรุ่นพี่ เราจะทำอะไรเขาก็เป็นตัวอย่าง มิได้นึกถึงเกียรติยศฉันท้ถ้อเขาถือเรา” (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2547 :157) ดังนั้นด้วยความสัมพันธ์ในฐานะเพื่อนบ้านใกล้ชิดและเป็นต้นแบบแห่งความเจริญ ขณะท่องเที่ยวอยู่ในเขมรคณะของผู้เขียนจึงได้รับมิตรภาพจากชาวเมืองเป็นอย่างดี ผู้เขียนเล่าว่า “เท่าที่เห็น ได้ด้วยตานั้นเขมรเขายกย่องเรามาก ทำนองเห็นเป็นมหาอำนาจหรืออะไรเทือกนั้น ไม่ว่าเราจะไปทางไหน พอเขาเห็นว่าเราเป็นคนไทย เขาก็มักจะกุ๊กกิ๊กเอาใจเป็นพิเศษ และถ้าหากใครพูดไทยได้ เขาก็ต้องเข้ามาพูดไทยกับเราทันที จนเราเองรู้สึกอายที่พูดเขมรไม่ได้” (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2547 :106)

³ หลังยุคนครธมเขมรตกเป็นเมืองขึ้นมาโดยตลอด บ้างก็อยู่ใต้อำนาจของไทย บ้างก็อยู่ใต้อำนาจของเวียดนาม และตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2406 - 2496 (ไพรัตน์ สูงกิจบูลย์, 2544 : 24)

สิ่งที่ผู้เขียนนำเสนอข้างต้นชวนให้ร่วมพิจารณาว่า การตกอยู่ใต้อำนาจของชนชาติอื่น โดยเฉพาะชาติตะวันตกเป็น “ปัญหา” สำคัญที่บั่นทอนเรี่ยวแรงและพลังใจของชาวเขมรในการร่วมกันสร้างชาติให้รุ่งเรือง ขณะที่ไทยแม้จะเคยเป็นเมืองขึ้นของเขมร แต่วันหนึ่งเขมรกลับตกอยู่ใต้อำนาจของพระมหากษัตริย์ไทย การพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกขณะชมประติมากรรมอันเป็นประติมากรรมสำคัญของนครธม จึงเปี่ยมด้วยความหมาย อันเนื่องด้วยความรู้ประวัติศาสตร์

...ถ้านักท่องเที่ยวคนนั้นเป็นคนไทยก็อาจรู้สึกด้วยความซึ่งในหัวใจว่า สะพานข้ามคูและประตูชัยนี้แหละหนอ ที่ครั้งหนึ่งกองทัพสยามช่วยนำจากพระร่วงเมืองสุโขทัย คงจะได้เคยผ่านและเดินเข้าไปอย่างเหนื่อยล้า เพราะระยะทางที่ต้องเดินคืบหน้ามาส่งนั้นไกลแสนไกล นักท่องเที่ยวที่เป็นคนไทยนั้นอาจนึกออกอีกด้วยว่า ทางด้านประตูชัยนี้เอง กองทัพไทยของพระเจ้าสามพระยา คงจะได้ผ่านมาแล้วด้วยความผยองในชัยชนะ ด้วยความร่าเริงของทหารผู้มีชัย ที่ได้พระนครหลวง ซึ่งครั้งหนึ่งเป็นประตูของเขา พระสุเมรุเป็นหลักของโลก (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2547 : 64)

ความขัดกันของความรู้สึก “เหนื่อยล้า” ของ “กองทัพสยามช่วยนำจากพระร่วงเมืองสุโขทัย” ในฐานะเมืองประเทศราช กับความ “ผยอง ร่าเริง” ของ

“กองทัพพระเจ้าสามพระยา” ในฐานะผู้มีชัยที่ผู้เขียนเลือกใช้ข้างต้น เป็นเครื่องแสดงว่าไทยเป็นชาติที่เข้มแข็งและได้รวบรวมร่างกายแรงใจพยายามตั้งตนเป็นอิสระพ้นจากความเป็นข้าของชนชาติต่างภาษา และชนรุ่นต่อมาก็มีมานะตั้งใจรักษาความเป็น “ไท” อันได้มายากลำบากนั้นให้คงอยู่ตราบนานกระทั่งปัจจุบัน สิ่งนี้เองที่คนไทยในปัจจุบันน่าจะยึดถือเป็นแบบอย่าง

ในตอนท้ายเรื่องขณะเดินทางจากกรุงเทพมหานครไปอยุธยา ผู้เขียนบรรยายว่า

...เมื่อเครื่องบินลดตัวลงต่ำเหนือกรุงพระมหานครจนถึงคอนเมือง เราก็ได้เห็นบ้านเมือง ถนนหนทางดีกรามและวัดวาอารามที่เป็นของเราแท้ ๆ และสร้างสมมาด้วยเลือดเนื้อเชื้อไขของเราเองแท้ ๆ ไม่มีใครมาช่วยทำให้เราก็เหลียวดูหน้ากันและต่างคนต่างก็รู้ว่า ความรู้สึกบางอย่างซึ่งเคยหย่อนยานไปในตัวเรานั้นกลับซึบตั้งขึ้นมาใหม่ และมันคงพร้อมที่จะใช้การไปได้อีกนาน (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2547: 159)

“ความรู้สึกบางอย่าง” ที่ผู้เขียนกล่าวถึงนี้น่าจะเป็นความรักความภาคภูมิใจในความเป็นคนไทย และความมีเสรีภาพของชาติไทย ใช่หรือไม่ว่าความรู้สึกนี้ “หย่อนยานไป” เพราะหลงลืมคุณค่าใกล้ตัวและ “กลับซึบตั้งขึ้นมาใหม่” เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับชนชาติที่ไม่มีโอกาส “รู้สึก” เช่นเดียวกับเรา หากย้อนกลับไปดูข้อความในบทเกริ่นที่ว่า

เรารู้ตัวว่าเราเป็นอย่างไรเมื่อก่อน
ไปเขมร และเมื่อกลับมาแล้วเราก็คง
จะเป็นอย่างเดิม จะแตกต่างไปก็
เพียงแต่ว่า เราอาจอยู่ในบรรยากาศ
เดิมที่เคยชินนั้น ได้ต่อไป โดย
ปราศจากความอึดอัด และของใหม่
หน้าใหม่ที่เรารู้ได้พบได้เห็นนั้น อาจ
ทำให้เราเข้าใจคนอื่น ๆ และตัวเรา
เอง ได้มากขึ้นกว่าแต่ก่อนได้บ้าง
(ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2547 : 10)

ความรู้สึกนี้ไม่เพียงแต่เกิดกับผู้เขียนเมื่อ
เดินทางกลับถึงเมืองไทยเท่านั้น ทว่าผู้อ่านก็ได้รับ
อานิสงส์เมื่อปิดเล่มหนังสือด้วย

แม้สารคดีเรื่องนี้จะมุ่งสื่อความคิดและ
อารมณ์ที่ลึกซึ้ง ดังอภิปรายมาข้างต้น แต่ก็อ่านได้
อย่างเพลิดเพลิน ด้วยฝีมือของผู้เขียนที่สามารถ
ผูกใจผู้อ่านไว้ได้ด้วยลีลาการเล่าที่ให้ความรู้สึกเป็น
กันเองดุจมิตรที่คุ้นเคย บางตอน **ประชดประชัน**
ทำนองหยิกแหยงขมขื่น บางตอน **แทรกอารมณ์ขัน** ได้
อย่างน่าประทับใจ ชวนให้รู้สึกผ่อนคลายจากเนื้อหา
ที่เคร่งเครียด เช่นตอนขึ้นเครื่องบิน ผู้เขียนกล่าวถึง
พนักงานต้อนรับชาวเวียดนามนางหนึ่ง ซึ่งสีหน้า
และกิริยาท่าทางแสดงให้เห็นว่าไม่มีใจรักและเข้า
ไม่ถึงจิตวิญญาณของงานบริการที่ทำอยู่ ผู้เขียนและ
เพื่อน “ลงมติพร้อมเพรียงกันเป็นเอกฉันท์ โดยไม่
ต้องอภิปรายปรึกษาหารือกันเลยว่า ‘นางคนนี้น้ำ
เหมือนม้าหมากรุก’ ” จากนั้นจึงแสดงทัศนคติต่อ
การบริการที่บกพร่อง ด้วยการวิพากษ์อย่างชวนขัน
เกมประชดประชัน ว่า

...ความจริงไม่ใช่หน้าแก่เท่านั้น
หรือที่เหมือนม้าหมากรุก แต่กิริยา
ท่าทางของแกจะเดินเหิน หยิบฉวย
หรือส่งอะไรให้เรา แกก็โจกโปก ๆ
เหมือนม้าหมากรุกอยู่ด้วยเหมือนกัน
พอขึ้นเครื่องบินไปได้สักครู่ แกก็เริ่ม
แจกหมากฝรั่งตามธรรมเนียมของ
การขึ้นเครื่องบิน แต่อาการกิริยาที่แก
แจกหมากฝรั่งนั้น คูคล้าย ๆ กับว่าแก
อยากจะแจกหมากไทยผู้โดยสาร
มากกว่า (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช,
2547 : 28)

เรื่องความแตกต่างของภาษาก็เป็นอีก
ประเด็นหนึ่งซึ่งน่าขบขันไม่น้อย กล่าวคือผู้เขียนตั้ง
ข้อสังเกตว่าการออกเสียงภาษาเขมรนั้น “ไม่มีอีก
แล้วในโลก” เพราะ “ต้องอมหมากเขลละ ๆ อยู่ใน
ปากด้วย จึงจะออกเสียงได้ชัด” และให้ความรู้ใหม่
แก่ผู้อ่านโดยอาศัยการสันนิษฐานตามทฤษฎีของตน
อย่างชวนขันว่า

ความจริงคนไทยเราแต่ก่อนก็กิน
หมากเหมือนกัน แต่เรากินหมากด้วย
วิธีเคี้ยวไปบ้วนไป พุดไปจนกว่า
หมากจะหมดปาก อันตรายจากน้ำ
หมากหกหรือกระเด็นจากปากจึงไม่
ค่อยมี ส่วนเขมรนั้นสงสัยว่าจะกิน
หมากแห้งและกัดพลูแต่เพียงหยาบ ๆ
และอมไว้ไม่เคี้ยวไม่บ้วน นอกจาก
จำเป็นจริง ๆ อันตรายจากน้ำหมาก
พรั่งพรูออกมาและเอะอะเวลาพุด จึงมี

อยู่เป็นประจำ การออกเสียงภาษา
เขมรจึงถูกกำหนดขึ้นเพื่อป้องกัน
อันตรายจากน้ำท่วมหนัก ซึ่งเป็น
อันตรายที่น่ากลัวอยู่ ผู้พูดภาษาเขมร
ถ้าจะให้ชัดจึงจะต้องห่อปากกระวังน้ำ
ท่วมหนักอยู่ตลอดเวลา (ม.ร.ว.
คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2547 : 65)

นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้เล่าถึงคำบางคำใน
ภาษาเขมรและภาษาไทยที่ “เหมือนกันในลักษณะที่
น่ากลั้วใจ” ว่า ผู้เขียนนั่งรถสามล้อเขมร ซึ่ง “มีคน
ถีบขึ้นไปถีบคำอยู่ข้างหลังตรงกับศีรษะคนนั่ง”
ผู้ถีบสามล้อคนนั้น “ทำเสียงครีคราครดเหมือนกับจะ
ขากเสลดลงมานบนหัว” ผู้เขียน “ตกใจแทบสิ้นสติ”
ตะโกนเรียกคุณประหยัดซึ่งนั่งสามล้อคันข้างหน้า
ลั่นถนน ฝ่ายคนถีบสามล้อก็ตกใจ “เหลียวซ้ายแล
ขวาอย่างตื่น ๆ แล้วก็ทำท่าว่าจะจ่อครดเอาเลย ๆ”
ผู้เขียนเพิ่งทราบว่าคำว่า “ประหยัด” ในภาษาเขมร
แปลว่า “ระวัง” ดังนั้นจึงเล่าต่อว่า “เมื่อนั่งสามล้อ
กันมาดี ๆ ผมลุกขึ้นร้องแรกแหกกระเชาะว่า ‘ระวัง!
ระวัง!’ ก็หน้าที่คนถีบสามล้อก็จะตกใจหรือ
เพราะไม่เห็นมีอะไรบนถนนที่จะพึงระวัง ที่เกาทำ
หน้าตื่นตกใจ ก็เห็นจะเป็นเพราะแกเริ่มจะระวังคน
บ้าหรือเริ่มจะ ‘ประหยัด’ เอาผมเข้านั่นเอง” (ม.ร.ว.
คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2547 : 67) ประสบการณ์ที่น่า
ตื่นเต้นแถมขบขันนี้คงสามารถเรียกรอยยิ้มหรือ
เสียงหัวเราะจากผู้อ่านได้ไม่ยาก

นอกจากเพื่อผ่อนคลายความตึงเครียดและ
เพิ่มสีสันให้กับการนำเสนอแล้ว ในอีกแง่หนึ่งการ
แทรกอารมณ์ขันก็มีความมุ่งหมายเพื่อให้เกิด
ความรู้สึกอันเข้มข้น ซึ่งนับเป็นวิธีการโน้มน้าวทาง

ศิลปะที่ดียิ่ง ดังปรากฏในตอนเดินชมภาพสลักบน
ผนังศิลาที่นครวัด ผู้เขียนสังเกตว่า “บางภาพที่
งดงามเป็นพิเศษนั้นมีเนื้อหินเป็นมันขึ้นเงา และ
ออกสีเขียวคล้ำจนเหมือนเครื่องเคลือบ ได้ถามได้
ความว่าที่หินเป็นมันจนขึ้นเงานั้นก็เพราะมีคนมา
ลูบคลำเพราะความชอบใจเห็นงามนับร้อย ๆ ปี”
ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับศิลปะนี้ “ได้
ถ่ายทอดชีวิตให้แก่ภาพหินสลักจนดูเหมือนกับว่าจะ
เคลื่อนไหวได้” ผู้เขียนจึงนำคำพูดของคุณประหยัด
มาถ่ายทอดต่อว่า “เคราะห์ดีที่อดีตสุริยวารมันแกไม่
รู้ว่าหินที่ถูกคนลูบนั่นขึ้นเงาสวยงามขึ้นเท่าไร ถ้า
แกล้งแกล้งไปเกณฑ์คนนับแสนมาเอามือลูบจนขึ้น
เงาดังแต่เมื่อแกยังอยู่” (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช,
2547 : 57)

ข้อความดังกล่าวมีน้ำเสียงประชดประชัน
เสียดสี และแทรกอารมณ์ขันที่ต้องคิด เพราะผู้พูดมี
จุดประสงค์เพื่อให้ผู้ฟังรู้สึกคล้อยตามว่าน่าจะเป็น
เช่นนั้นจริง เนื่องจากผู้ปกครองคนนั้นใช้อำนาจ
เกณฑ์คนจำนวนมหาศาลมาสร้างที่บรรจุศพของ
ตนเองได้ เหตุใดจะเกณฑ์คนมาลูบหินจนขึ้นเงาเพื่อ
เพิ่มความงดงามยิ่งขึ้นไม่ได้ และหากเป็นเช่นนั้น
จริงเราคงอดขนลุกไม่ได้เมื่อนึกว่าจะต้องมีผู้คนเป็น
ทุกข์เพิ่มขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก กว่าภาพสลักรอบ
ผนังปราสาทหินนครวัดจะ “เป็นมันขึ้นเงาจน
เหมือนเครื่องเคลือบ” ดังกล่าว

แม้ผู้เขียนจะเริ่มต้นการเดินทางด้วย
ความรู้สึกเพียงแค่ต้องการจะหนีจากกิจการต่าง ๆ
และบรรยากาศแวดล้อมที่เคยชินไปเสียชั่วคราว
แต่เวลากว่าครึ่งศตวรรษก็พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า
เอกเขมร เป็นหนังสือที่ยังคงมีคุณค่า ในฐานะ
วรรณกรรมที่มีความงามทางวรรณศิลป์ และต้อง

สะท้อนบางแง่มุมในธรรมชาติของมนุษย์ซึ่งไม่ขึ้นต่อกาลเวลาและถิ่นที่ เราได้รับความรู้เกี่ยวกับศิลปะและวัฒนธรรมเขมรโบราณ ได้รับฟังทัศนะต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเขมรในระบอบที่ผู้เขียนเดินทางไปเยือน ได้รับรู้ถึงความกดดันทางการเมืองที่น่าเห็นใจ และอื่น ๆ ซึ่งผู้เขียนค้นคว้ารวบรวมกลั่นกรอง และเลือกเฟ้นมานำเสนอได้อย่างน่าสนใจ โดยสิ่งที่กำกับกิจกรรมดังกล่าวคือ ทัศนะและแนวคิดของผู้เขียน ซึ่งสร้างสมขึ้นจากการเป็นส่วนหนึ่งของสังคมให้เราคิดร่วมหรือคิดต่างตามพื้นประสบการณ์ของแต่ละคน ที่สำคัญคือ “การหนี” ครั้งนี้นำเราไปค้นพบความแตกต่างที่เชื่อมโยงสู่ประสบการณ์ร่วมของมนุษย์ อย่างน้อยก็ทำให้เราได้ร่วมคิด ร่วมรู้สึก และร่วมค้นหาสิ่งที่มีความหมายและมีคุณค่าแท้จริงสำหรับชีวิต

เอกเขมร จึงไม่ใช่สารคดีท่องเที่ยวที่ให้ข้อมูลดิบซึ่งเป็นข้อเท็จจริงในเชิงปรนัยเพียงอย่างเดียว แต่เป็นหนังสือที่แสดงฝีมือของผู้แต่งเนื่องจากมีพลังทางสุนทรียะ สื่อเนื้อหาทางอารมณ์และความคิดอันเข้มข้น ไร้การเพ่งพินิจของผู้อ่าน ด้วยกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่โดดเด่น หากยอมรับกันว่า **วรรณคดี** คือ “บทประพันธ์ที่ร่ดริงดริงใจผู้อ่านปลุกมโนคติ ทำให้เปลือยเปลือยและเกิดอารมณ์ต่าง ๆ ละม้ายคล้ายคลึงกับอารมณ์ของผู้ประพันธ์... อาจสอนใจเราได้ทางอ้อม...และอาจเปิดหูเปิดตาเราโดยให้เราได้เห็นชีวิตและแง่ของชีวิตแปลก ๆ ต่าง ๆ” (วิทย์ ศิวะศรียานนท์, 2541 : 27) แล้ว **เอกเขมร** ย่อมมีคุณค่าควรแก่การยกย่องว่าเป็นหนึ่งในวรรณคดีเรื่องเยี่ยมของไทยที่ยืนยงข้ามกาลเวลาและน่าจะมีประโยชน์ทางปัญญาสำหรับนักอ่านต่อไปในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- กีกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. 2547. **เอกเขมร**. พิมพ์ครั้งที่ 4 . กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. 2545. **นิราศนครวัด**. กรุงเทพฯ : มติชน.
- บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. 2543. **วิเคราะห์วรรณคดีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ศยาม.
- ไพรัตน์ สูงกิจบูลย์. 2544. **ตามเสด็จเขมร**. กรุงเทพฯ : อทิตตา.
- วิทย์ ศิวะศรียานนท์. 2541. **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : ธรรมชาติ.

